

JÓZSEF ATTILA, AZ ÚTMUTATÓ

ÍRTA:
FEJTŐ FERENC

NÉPSZAVA KÖNYVKIADÓ

Felelős kiadó: lányi Margit

Világosság nyomda Budapest, VIII Vajda Hunyad utca 43. Fel. vez. Havas F.

„Emlékezzetek ott ti is, és ne csupán hahotázva
Rám, aki köztelek éltem, s akit ti szerettetek egykor“ —

írta József Attila egyik legutolsó töredékversében, Balatonszárszón. S bizony, emlékezünk rá s egyáltalán nem habotázva, — szomorúan elmélkedve idézzük emlékét a géniusznak, aki közöttünk élt és aki, habár szerettük nagyon, úgy érezte, hogy nem elég szilajon, élön, takargatóan szeretjük. Több mint kilenc éve, hogy egy fagyos decemberi reggelen álmából csöngetett fel Ignotus Pál a borzalmáei hírrel: Attila a vonat elé vetette magát. E kilenc év mindannyiunk számára tele van fájdalommal, gyásszal és! kinnal. Elvesztettük otthonunkat, kedveselinket, emlékeinket, elveszítettük legígéretesebb éveinket, csupa veszteség ez a nyolc év: de József Attila halála ma is elevenen sajog bennünk, az ő pusztulása mintegy összefoglalja és jelképezi reményünk foszlását, az ország pusztulását, ifjúságunk eltűnését, a romhalmazt, amelynek helyén most új hazát kell teremteni.

Elevenítsük meg azt a József Attilát, akit a harmincas évek elején ismertünk, költői és gondolkodói képességének teljében, jókedvűen és bizakodóan. Kopogjunk be hozzá a Székely Bertalan-utcai egyszobás proli lakásba, ahol, habár először lát, úgy fogad, mint régi ismerőst, feketekávéval, almával traktál, *Babits Mihály* legújabb verseit taglalja, mintegy bonckéssel ízekre szedi, aztán leemeli polcáról Marx ifjúkori műveinek német kiadásait, a Króner Verlag zöld kötetét, fellapozza a „Deutsche Ideologie“ elejét s órákon át olvassa, kommentálja, ragyogó arccal, átszellemülve a fel-

ismerés örömétől. Vagy akár gondoljunk a délutánra, amikor évekkel később a Central-kávéház egy sarkában gyűltünk össze, hogy megünnepeljük harminckettedik életévét s ő mintegy meglepetésképpen előadja születésnapjára írt versét, amely e játékosan komoly szavakkal fejeződik be:

Én egész népemet fogom
S nem középiskolás fokon
Tani-Tani.

József Attila, akit Horger Antal professzor „eltanácsolt az egyetemről“, csak halála után válhatott azzá, amivé életében szeretett volna lenni: egész népének oktatója, s nem középiskolás, hanem egyetemes fokon. S ma nem annyira költészetéről szeretnék beszólni, hanem lényének arról az oldaláról, aspektusáról, amelyet már *Németh Andor* is József Attila élete „gyönyörű szenvedélyének“ nevezett: a *tudatosításra való törekvéséről*. Ady a következő szavakkal jellemezte a költészethez való viszonyát: „*Én vagyok az Úr, a vers csak cifra szolgálja*“, József Attila bizonyos értelemben szerényebben, másrészt azonban igényesebben, a gondolkodást, az eszmélkedést, a saját maga és a világ ismeretét vallotta élete és költészete főcéljának. Senkire sem haragudott inkább, mint azokra, akik dilettáns kirándulásoknak minősítették elméleti kísérleteit s csupán, mint költőt voltak hajlandók elismerni. József Attila nem választotta el szigorúan a költői mesterséget a tudatosodástól, az eszmélkedéstől, a filozófiától. A költészet az ő számára csak egyik s talán nem is a legkiváltságosabb módja volt az eszméletnek, egyik kifejezési technikája az igazságnak, *Ars poetica* / jában megvetően nyilatkozott a „más költőkről“, akik „koholt képekkel és szeszekkel mímelnék mámort“. Büszke volt arra, hogy nem ihletett önkívületben, elragadtatottan, hanem józanul, logikai képességének teljes latbetetésével írja verséit — azzal a tudatossággal, amellyel egy mérnök szerkeszti tervrajzait. A költő — az ő frappáns meghatározásában — az „*adott világ varázsainak mérnöke*“, aki a tudat alatt gomolygó zavaros képeket tiszta fogalmakká szublimálja elméje laboratóriumában...

A megrendítően egyszerű és kedves „*Curriculum Vitae*“-ban, amelyet egy magántisztviselői állásért való folyamodványához mellékelte, a következő anekdotával számolt be az élményeiről, amelynek döntő jelentőséget tulajdonított szellemi fejlődésében:

„Nem csupán azért érdekeltek a hun királyról szóló mesék, mert az nevem is Attila, hanem azért is, mert Őcsödön nevelőszüleim Pistának hívtak. A szomszédokkal való tanácskozás után a, fülem hallatára megállapították, hogy Attila név nincsen. Ez nagyon megdöbbenett, úgy éreztem, hogy a létezésemet vonják kétségbe. Az Attila királyról szóló mesék felfedezése, azt hiszem, döntően hatolt eltol kezdve minden törekvésemre, végső soron talán ez az élmény vezetett el az irodalomhoz, ez az élmény tett gondolkodóvá, olyan emberré, aki meghallgatja mások véleményét, de magában felülvizsgálja; azzá, aki hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják.“

Akár ez a gyermekkori élmény, akár — ami valószínűbb — szellemi szerkezete és élmények egész sorozata tette Attilát bölcselkedővé: kétségtelen, hogy előttünk már úgy jelent meg, mint egy gondolkodó, aki meghallgatta véleményeinket, — udvarias kíváncsisággal meghallgatta mindenki véleményét, de azonnal, szinte szőrszálhasogató okossággal felülvizsgálta őket. Úgy állt elibénk, mint egy kritikus, aki szenvedélyesen igazoltat minden nagy és kis eszmét; mint egy okoskodó elme, aj görög filozófusok rokona, aki nem nyugszik, míg rendet nem teremt a gondolatok¹ és felfogások zürzavarában, míg túl nem lép „a mai kocsmán“, az értelemig „és tovább“. Hogy ez az „és tovább“, amelyet Ars poeticájában törekvései céljaként megjelöl, az *Akcio*, afelől nincs semmi kétség, hiszen utána rögtön hozzáteszi:

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!
 A mindenséggel mérd magad!
 Sziszegve se szolgálok aljas,
 Nyomorító hatalmakat,
 Nincs alku — én hadd legyek boldog.

S ez a boldogság, amelyet az értelmén túl, de az értelmén át keresett, vággyal és tettel, nem csupán az, ő egyéni boldogsága, hanem *az emberé*, aki a mindenséggel méri magát, a század fiáé, aki a tudásnak tesz panaszt kínjáért és nyomoráért. Azért is mondtam, hogy mint filozófus, a nagy görögöknek, a méltatlanul ócsárolt szofistáknak rokona ő: mert József Attilát, akárcsak e szellemi őseit, a valóság titkainak megfejtése nem önmagáért, hanem erkölcsi következményeiért érdekelte. Azért akarta ismerni, egyszerű, nagy vonalaiban, az) adott világot, a külső és belső valóságot, azért akarta tudni azt, ami van, hogy értelmesen s nem csupán ösztönösen, törekedhessék a boldogságra, hogy beilleszthessék egyéni sorsát a történelem törvényszerű vonulásába.

A marxi történelemfilozófiával való megismerkedés volt József Attila gondolkozási pályafutásának legdöntőbb élménye. Orvosa, Bak Róbert szerint, a költőt „lappangó agresszivitása ósi az egyénnel való szorosabb kapcsolatbalelépési képtelensége, elfojtott ösztöntendenciákkal együtt, mint lélektani faktorok viszik — a szociális szükségszerűség mellett — a szélsőbaloldali mozgalmak felé, hogy az egyénhez fűző érzések hiányát a kollektívval való kapcsolatban elfeledje“. Nem hiszem, hogy József Attilának, még a pszichoanalízissel való szorosabb megbarátkozásának korszakában is, tetszett volna ez a magyarázat, a cerebrális, a szellemi emberekre vontkozóan. Ő nem hitt a „szociális szükségszerűség“ meghatározó jelentőségében „*Amint a proletárokat — írta József Attila — az anyagi szükség sarkallja a történelmi folyamatban (a szocialista átalakulás folyamatában), úgy sarkallja másokat szocialista irányban erkölcsi szükségletük s úgy tette magát Marxot szocialistává az elméleti szükségszerűség, mert e szükségletek mindegyikében a társadalmi, azaz emberi lényeg jut kifejezésre. Azok a „marxisták“ — tette hozzá —, kik mindenütt s mindenben anyagi érdeket keresnek s az anyagi érdeket teszik elvvé az emberi öntudat mai fokán is a cselekedetek értelmének vizsgálatában, Marx gondolataiból egy kukkot sem értenek*“

Attila nyilvánvalóan sem közelebbi, sem távolabbi anyagi érdeket nem keresett a szocializmusban, s ha abban

csak az anyagi érdekek kielégítésének filozófiáját ismerte volna meg“, minit idegent s megvetésreméltót utasította volna el. Hányszor idézte, viták közben Marx gyönyörű mondatát: „A szocializmus nem kenyér kórdós, hanem az emberi méltóság ügye!“ Erkölcsi szükséglet volt számára egy filozófia, amely az emberszereteten alapul.

„Marx gondolata szerint — magyarázta — mindenki szocialista, aki tudva munkálkodik azon, hogy az ember méltó legyen önmagához, hogy az emberi lényeg kifejtésre jusson, hogy megszűnjenek azok a társadalmi különbségek, amelyek a termelés fejletlenebb fokán szükségesek voltak, ma már azonban mind az anyagi termelésnek, mind az erkölcsi jóérzésnek, mind a teljes emberi öntudat kialakulásának akadályai.“ (Hegel, Marx, Freud.) A kapitalizmusban, mint másutt kifejtette, mindenekelőtt azt a rendet látta József Attila, amelyben az embereket szinte intézményesen kényszerítik arra, hogy ne szeressék egymást és ne bocsás samak meg egymásnak:

„Az osztály társadalomban azoknak a bűnöknek a tudata, amelyek csak azért bűnök, mert büntetés jár értük, — homályosítja el az eredendő bűnök, a szeretet ellen elkövetett bűnök tudatát... és ez teszi lehetetlenné, hogy megbocsátásra képesek és alkalmasak legyenek az ember fiai.“

József Attila egyéniségében volt valami, hitetlenségében is szelíd, keresztényi, vagy buddhai, e szavaknak őseredeti, gyermekded és gyengéd értelmében. Sok indulat fűtötte, de mind végső bomlásáig derűsen uralkodott indulatai fölött, kíváncsisággal és megértéssel fordult az emberek felé, nem gyűlölködött és nem szerette a gyűlöletet. Később, megpróbálta pszichoanalitikai megfontolások alapján, ránevelni, rászoktatni magát a gyűlöletre, azt hívón, hogy az elfojtott bosszúérzések tetté változtatásával, tudatosításával megoldhatja belső mizériáit. De. bizony, nehezebb esett agresszívnek lenni. „Nem tudok mást, mint szeretni“ — sóhajtott a Esmélet egyik stanzájában. Haragudni tudott, de a gyűlölethez nem volt tehetsége. Szeretetre vágyott, a szó teljes, kölcsönös értelmében,

szeretni kívánta az embert minden emberben s az egyénben a lehetőségeit, a méltóságát, a boldogságra való egyeteméig, rendeltetést becsülte.

De Attilát nemcsak erkölcsi hajlandóságai vonzották a szocializmus felé, hanem és inkább bizonyos „elméleti szükségyszerűségek“ hódították meg Marx és Engels tanításának. És vajjon kell-e szubtilis lélektani magyarázatokhoz folyamodni azért, hogy megértsük, miért lett József Attilából, a gondolkodóból, aki az adott világ sí elsősorban a mai világ, a mai társadalom történelmi értelmét kereste, marxista? „Ha csak messziről pillantom meg az igazságot, leteszem fegyvereimet s elébe sietek“ — írta *Montaigne* Esszéiben. József Attila, aki az Igazságot kutatta, akinek fiatal éveit az igazság keresésének éveit, a Bartha Miklós Társaság viharos vitaestéin, amelyen különböző világszemléletek ifjú titánjai mérték össze érveiket, megpillantotta az igazságot és elébe sietett Marx gondolataiban a modern társadalmi valóságot leleplező, lemeztelenítő, átvilágító igazság fénye ütötte szíven; mi sem érthetőbb, mint hogy misszionáriussá csapott fel, mi sem érthetőbb, mint hogy verssé és léletté akarta változtatni az eszmét, hogy belevetette magát a marxi írások tanulmányozásába, éjt nappallá téve tanulta, vizsgálta, bírálta, magyarázta, oktatta a szocializmust, szemináriumokban, kávéházakban, fáradhatatlanul és türelmetlenül. S megint annyira eltöltötte a marxi szociológia, s antropológia igazságának tudata, annyira vággyá, és akarattá vált benne a szocializmus, annyira átérezte a szocializmus felé való fejlődés feltartóztatlan sodrát, hogy azt hitte, a valóságban sem lehet hosszabb és sokkal fáradtságosabb megtenni az „ugrást“, amely oly könnyű az eszmék világában. így hitték az őskeresztények is az, Isten országának azonnali eljövetelét.

József Attilát a marxizmusnak az az aspektusa ragadta meg, amelyről *Malraux* oly ékesszólóan beszélteti hőseit: a fatális szükségyszerűségnek és az emberi szabadságnak párosulása.. A történelemben az, ember önön lényegét fejt ki, tökéletesbíti, saját magát termeli „*egyfelől úgy, hogy a külső természetet átalakítja a saját használatára, másfelől úgy, hogy saját természetét mind társasabbá teszi, mígnem az*

egész emberiség egyetlen társadalommá s ez a társadalom az egyes ember természetévé válik...“ A szocializmus a humanizmusnak tudományos, modern megjelenése volt József Attila számára. S a^ vulgáris marxistákkal szemben, akik „materializálták“ a gazdagság, a termelés, a termelési erők fogalmát s mechanikusan vezették le az ideológiai „szuper-struktúrákat“ a gazdasági alépítményből, József Attila az eredeti forrásokra mutatott rá, Marx gazdasági tanainak filozófiai fundamentumaira. Kevés, töredékes, elszórt írásainak, de még- inkább szóbeli propagandájának eltagadhatatlan jelentőségük van a magyar szocializmus történelmében. József Attila egyike a keveseknek, akik nálunk jól olvasták és jól ás értették Marxot, akik rendszerre formálták magukban Marx hagyatékát. Figyelmeztetett bennünket, hogy Marx kései művei érthetetlenek fiatalkori, fogalom tisztázó, bölcselkedő műveinek ismerete nélkül, amelyek tanulmányozása rávezet arra, hogy a „gazdaság“ kategóriáját nem materiális ténynek, hanem prominens emberi aktivitásnak kell felfognunk. Az ember mindenekelőtt „iparkodó lény“, homo faber, technikus, akinek tudata, jogi képzetei, erkölce, filozófiája társadalmi berendezései csak lassan, nehézkesen alkalmazkodnak a lehetőségekhez, amelyeket technikai ügyességével nyit meg maga előtt. Ma, a repülőgépek, az atómerő hasznosításának, a kozmikus sugarak felfedezésének idején kiváltképp láthatjuk a marxi társadalom bölcsélet érvényét: a technika csodálatos magasságra és intenzitásra emelte a termelési erőket — s válságunk magyarázata nyilvánvalóan az., hogy nem tudunk lépést tartani saját képességeinkkel; határok, stratégiai bázisok fölött vitatkozunk, amikor technikai fejlettségünk a határok eltörlését s az egész emberiség“ megszervezését tűzte ki napirendre.

József Attilában minden adottság megvolt arra, hogy a marxi fejlődéstörvény végső igazát belássa. Meg'volt arra is minden hajlam, hogy amit a történelem mintegy logikai szükségszerűségként ismert fel, lelke teljes hevével igenelje. Hogy nem volt veszíteni valója? Ha meggondoljuk, bizony volt áldozni valója az ügyért, amellyel azonosította magát, hiszen a proletariátus, vagy inkább a szocializmus költőjévé

lenni Horthy és Schweinitzer Magyarországon nem járt kockázatok nélkül. De a kockázatokat, a forradalmi, illegális munka veszélyeit félelem nélkül, derűs magától értetődéssel vállalta. Talán sohasem volt boldogabb József Attila, mint a marxi teóriával és gyakorlattal való nászúnak e hónapjaiban. Emlékszem arcának fényére, amikor Hűvösvölgy egy rejtett zugaiban, meghívásomra, a történelmi materializmusról tartott előadást az egyetemi csoportnak, amelynek tagjai közé tartozott Rajk László, Mód Péter, Schöpflin Gyula, Mód Aladár, az új Magyarország számos vezető alakja. Csak azok a kávéházi orthodoxok zavarták meg boldogságát, akik más elfoglaltság híján, állandóan az eretneket szimatolták benne, nem voltak hajlandók komolyan venni komoly elmefuttatásait s túlságosan komolyan vették spekulációit, amelyek során gyakran elgaloppozta magát. Hiszen bizonyos, úgy éltünk azokban az időkben, titkos randevúkra járva, röpiratokat szórva, féllegális könyveket, hetilapokat és folyóiratokat szerkesztve, mint emigránsok, elszigetelten a tömegektől, egymás mellé zsúfolódva, füstös garniszóban, izgatottan sugdolódzva a kávéházakban, spicliktől körülszaglászva, hogy nem csoda, hogy az emigrációs illegális atmoszféra kóros jelenségei kiütözköztek rajtunk. Micsoda botrány volt berkeinkben, amikor József Attila az első folyóirat hasábjain, amelyet együtt alapítottunk és szerkesztettünk *Madzsar József* és *Sándor Pál* megbízásából, egy hegelianus tanulmányt írt, amelyről a „Társadalmi Szemle“ szerkesztői kezeiket tördelve állapították meg, hogy egy szót sem értenek belőle s nagy megbotránkozással meredtek rám, amikor — megvallom, nem egészen őszintén — azt mondtam nekik, hogy én bizony értem. Hiszen valamit tényleg értettem belőle, mert Attila jó néhány éjszakán át elmagyarázta s lefordította, Kértem is, mielőtt nyomdába adtuk volna a tanulmányt, hogy fordítsa le előbb az olvasók részére Hegelről legalább is Marxra, — de megkötötte magát. Mint ahogy Baudelaire a burzsoákat, úgy akarta ő épatirozni kávéházi vitapartnereit hegeli fejtegetéseivel, amelyekben a tárgyi és alanyi valóság viszonyáról volt szó. Ő adta a folyóirat nevét: „*Valóság*“; csak, egy szám jelent meg belőle, mert még mielőtt kikerült volna a nyom-

dából, én bekerültem a börtönbe, s a rendőrség elkolbozta a lapot. Hain Péteréknek nyilván nem volt ínyük szerint a „Valóság“, ahogy azt mi láttuk; a „Valóság“⁴⁴, amelyet „vad vörösre“ festettek forradalmi reményeink. E korbéli optimizmusunkat, hősies, ifjonti nekigyürkőzésünket senki sem fejezte ki tisztább költészettel, mint József Attila az. elkobzott „Dönts a tőkét“ harsány verseiben, amelyek közül hadd idézzem, illusztrációkép, a „Végül“ c. költemény türelmetlenül remegő utolsó strófáját:

Rongy ceruzámat inkább leteszem
 e köszörülöm a kasza élit,
 mert földünkön az idő érik,
 zajtalanul és félelmesen.

Az 1933-as év új korszakot nyit meg József Attila szellemi fejlődésében. A nemzeti szocializmus hatalomra jutása néki is, mint valamennyiünk számára, rendkívül keserves meglepetést hozott. Nemcsak hogy nem voltunk elkészülve a katasztrófára, hanem éppen az ellenkezőjét, a szociális forradalom diadalát vártuk Németországban. Az 1932-es év a világforradalmi remények esztendeje volt. Emlékszem, mily várákosokat ébresztett bennünk a párizsi magyar körökben is oly jól és előnyösen ismert Gereblyés László riportkönyve a német helyzetről, amely 1932 végén egészen közelire jósolta a náci párt összeomlását. A tényt, hogy a gazdasági válságot, amelynek kiéleződését, mint marxisták a szociális forradalom nagyszerű alkalmaként köszöntöttünk, egy velejéig hazug, a legaljasabb indulatok felkorbácsolására építő mozgalom épp a marxizmus *ellen* aknázhatta ki, a történelmi logika megcsúfolásának éreztük. Sokáig nem bírtuk elhinni, nem bírtuk elhinni József Attila sem, hogy Hitler uralma nem csak pünkösdi királyság. A Reichstag-pör, Dimitrov pompás viselkedése, a náci jogszolgáltatás világra szóló csődje, ismét felajzotta az ellenforradalom gyors „leszereplésébe“ vetett hitünket.

Aztán be kellett látnunk, hogy jóslataink elhamarkodottak voltak, számításunkba hiba csúszott. Sokan csalódot-

tan fordultak el a marxi történelemszemlélettől, József Attila nem tartozott közéjük. Annál sokkal alaposabb, sokkal gyökeresebb volt már akkor marxi tudása és szocialista szenvedélye. De sokkal alaposabb és sokkal gyökeresebb volt már annál is, hogy ne ismerje fel, hogy ne ismerje be: prognózisunk csak azért lehetett téves, mert hibás volt a konkrét társadalmi helyzetre vonatkozó diagnózisunk. Egy időleges kudarc nem bizonyít semmit a szocializmus tárgyi és alanyi szükségszerűsége ellen, A csalódás, a levertség, amelyet bennünk keltett, csak azt bizonyítja, hogy nem voltunk kellőképp felvértezve a saját illúzióink ellen, hogy valóságunk vettük kívánságainkat.

A börtönből kikerülve, egy olyan József Attilával találkoztam, akinek minden szellemi erőfeszítése annak a kérdésnek megfejtésére összpontosult, amelyet a maga szabatos módján így fogalmazott meg:

„Marx... a társadalmi haladás következő állomásaként a szocializmust fogta fel, mint következményt a modern ipar tárgyi, oldaláról nézve, és mint célt a munkásság alanyi szempontjából. Tárgyi fogalmazás szerint tehát abban áll a fejlődés, hogy a tőkés gazdaság elbukik belső ellentétein, azon, hogy termelőerői túlfejlődtek a termelési módon és viszonyokon és helyet ad a közös gazdálkodásnak; alanyi fogalmazás szerint abban, hogy a munkásság meg akarja dönteni s meg is dönti a fennálló osztályuralmat és megszervezi — átmenetileg — a magáét.. “ Marx óta az ipar és technika olyan fejlettségre tettek szert — folytatta okoskodását Attila —, amilyenre a termelési eszközök filozófusai nem is gondolhattak. A munkások valóban hatalmas pártokban szervezték meg erőiket s a közös gazdaság többé-kevésbé világos eszméjével magukhoz vonták a nem-bérmunkások csapatait is. Ily körülmények között az a kérdés: — mért nincs még szocializmus? Nem azt akarom mondani, hogy nem, következik el, ha az emberek azt akarják, hogy elkövetkezzék. Csak azt kérdelem, hol csúszott hiba a számításba, hogy lehet az, hogy az ú. n. „tárgyi előfeltételek“ megvannak s az alanyiak hiányoznak? Marx azt írja, hogy az emberiség csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyek

megoldásához a szükséges feltételek a valóságban jelen vannak — hogy lehet tehát, hogy egy hatvanmillió lakosú állam polgárainak fele a fajtisztaságot látja ma történelmi céljának?“ (Marx, Hegel, Freud.)

Íme a kérdés, amelyen az 1933-as megrendülést követő időkből nemcsak József Attila töprengett, hanem vele egy időben s szerte a világon megannyi gondolkodó ember, akinek számára a marxizmus nem konjunktúra-eszme, de nem is dogmatikus rendszer volt, hanem mindenekelőtt kritikai és analitikus vizsgálódás a valóságon s a kritikai és analitikus megfontolások alapján való cselekedet. Sokat, mondhatnám naponként láttam ez időben József Attilát. Történetesen szomszédokká lettünk: zuglói lakosok mindketten. Ő a Korong-utca 6. szám alatt lakott, egy kis kertes villa padláslakásában, mi meg a szürrealista ecsetre kínálkozó Limanova-térre költöztünk, egy kőhajításnyira tőle. Délutánokat, éjszakákat vit átkutatunk át ez időben Marx, Lenin, Sztálin írásai fölé hajolva, az újságokat olvasva döbbenettel. Alapjaitól kezdve újra átvettük a marxi tant, revízió alá vettük nézeteinket, mint ahogy egy technikus vizsgál meg egy gépet, amely valami belső sérülés folytán nem működik.

A vizsgálódás, a világszemléleti revízió e hónapjai, ez évei során József Attila mindinkább eltávolodott azoktól a — mondhatnám szűkebb — elvtársaktól, akik az események távlatából ma már kevésbé érthető gyanakvással szemlélték szellemi erőfeszítéseit s akiknek a fentebb megfogalmazott alapkérdésre adott válaszai viszont az ő finomabb, érzékenyebb elméjét nem elégítették ki. Tudjuk, hogy Attilának előbbi mozgalmi körétől való eltávolodásába belejátszott némi sértődöttség is. Most már szabadabban beszélhetünk a dolgokról, amelyekre a cenzúrák időben csak allúziókat tehattünk: József Attilának roppantul fájt hogy mikor néhány magyar író, Nagy Lajost, Kodolányit, Illyés Gyulát — tanulmányútra hívták a Szovjet Unióba, órála megfeledeztek. Attila úgy érezte, hogy igen nagy igazságtalanság történt övele, aki oly maradéktalanul, oly nyíltan, minden kockázatot vállalva adta magát a forradalmi mozgalomnak.

De e mellőzés, — amelyet néhány moszkvai magyarnak tulajdonított, akiktől már azelőtt is zokon vette, hogy nem méltányolják érdeme szerint — csak belejátszott szellemi fordulatába, nem az váltotta ki.

Aminthogy nem hatott rá döntően magánéletének alakulása, személyes vívódásainak, szerelmi konfliktusainak kiéleződése sem, amelyre a pszichoanalízisben keresett írt. Legfeljebb csak bizonyos párhuzamosságot állapíthatok meg abban, hogy József Attila épp akkor fedezte fel, hogy „baj van ösztönei körül“, amikor rájött, hogy a „Koeializmus németországi vereségének fő okát nem a tárgyi, a gazdasági tényekben, hanem a „szubjektív tényezőben“, a társadalmi, a tömegpszichológiában kell keresni. József Attila önkritikájának az volt a végső következtetése, hogy ott tévedt — ott tévedtünk valamennyien, ahol túlságosan vulgárisan, gépiesen, fatalisztikusan! fogtuk fel a történelmet, túlzottan bízunk abban, hogy a gazdasági válság mintegy „önmagától“ fogja „kirobbantani“ a forradalmat s érvényre juttatni a szocializmust. A 17-es nagy orosz forradalom bűvöletében éltünk s nem vettük észre, hogy a monopolkapitalista és ellenforradalmi erők világszerte nagyszerűen kiaknázzhatják ellenünk a kispolgárok, párazatok, konzervatív rétegek páni félelmét a proletárdiktatúrától. Már pedig — gondolta József Attila — a szocializmust még egy elszánt kisebbség sem alapozhatja meg külső segítség nélkül egy olyan országban, amelyben a lakosság nagy része úgy fél a kommunizmustól, mint a sától, úgy gyűlöli azt s szervekedik ellene.

A tévedésünk 1933 előtt abban állt, hogy mi magunk annyira óhajtottuk a szocialista forradalom eljövételét, hogy elmulasztottuk azt kívánatossá tenni a tömegek számára. A hibát ott követtük el, amikor semmit, vagy azt, amit nem ügyesen tettük a különben szabadságra vágyó kisemberek, a kézművesek, parasztok, kishivatalnokok megnyerésére. Az volt a mulasztásunk, hogy még a fasiszta veszély megnövekedése idején sem értük el a két munkáspárt politikájának egybehangolását, sőt fokozódó élességű tevénytárcával növeltük a fasiszták győzelmi esélyeit.

E kritikai megjegyzések, amelyek a forradalmi szek-

tarizmus bírálatát foglalják magukba, ma már közhelyként hatnak. Amikor József Attila 1934 folyamán hangot adott nekik, mindenkit megleptek és a régi barátai közül sokakat el idegenítettek.

József Attila magára vonatkozóan levonta kritikai megfontolásai következéseit. Elméleti írásaiban, szóbeli propagandájában, verseiben új hangot ütött meg — s ezzel a a líj hanggal bátran állítom, legtöbb magyarországi kortársát és elvtársát megelőzve, olyan igazságokat hirdetett, amelyek egyrészt a két marxizmusra hivatkozó mozgalom elméleti és gyakorlati egyesülésének alapjaivá válhatnak, másrészt a demokratikus szocializmus köré szólíhatták mindazokat a rétegeket, amelyek gazdasági vagy erkölcsi szükségből hajlamosaik a szabad ési humánus magatartás elsajátítására. Meg kell említenem, hogy idehaza *Mónus Illés* volt egyike a keveseknek, mindenesetre ő volt az első, aki érdeme szerint méltatta József Attila új gondolatait <s helyet adott néki — ámbár tudta róla, hogy sok tekintetben különbözik a véleménye —a Népszavában és a Szocializmusban. Attila vezetett el emgem is Mónus Illéshez, akit mindhalálig kétíves barátjának őrzött.

József Attila felülvizsgált (de hangsúlyozom, nem revizionista s a szó közkeletű értelmében nem is reformista) marxizmusának középpontjában az a meggyőződés állt, hogy a szocializmus nem kizárólagosan a bémunkásság ügye. Most sem tagadta, — sőt *hangsúlyozta* József Attila, hogy elsősorban azok hivatottak a szocializmusért való küzdelemre, akik „*kijárták a munka kemény, de acélozó iskoláit, akik „közvetlenül, a tnár el nem utasítható, már nem szépíthető, abszolút parancsoló szükségétől — ez a gyakorlati kifejezés a szükségyszerűségre, — kényszerítve vannak, hogy fellázadjanak az emhertelenség ellen*“. József Attila ezidőben írta ódáját, amely csodálatos emlékműve a proletariátus történelmi szerepéről vallott hitének:

A való anyag teremtett minket,
 e szörnyű társadalom öntőformáiba lötytyintve
 forrón ési szilajon,
 hogy helytálljunk az emberiségért
 az örök talajon.

Papok, katonák, polgárok után
 így lettünk végre mi hű
 meghalló! a törvényeknek;
 minden emberi mű
 értelme ezért bűg mibennünik,
 mint a mélyhegedű.

Elpusztíthatatlant annyian,
 mióta kialakult
 naprendszerünk, nem pusztítottak
 eddig, bár sok a múlt;
 szállásainkon éhínség, fegyver,
 vakhit és kolera dúlt.

Győzni fogó még annyira
 meg nem aláztatott,
 amennyire a csillagok alatt
 ti megaláztatok:
 a földre sütöttük szemünk. Kinyílt
 a földbe zárt titok.

Ím itt vagyunk, gyanakvón s együtt,
 az anyag gyermekei.
 Emeljétek föl szívünket! Azé,
 Aki fölemeli.
 Ilyen erős csak az lehet,
 ki velünk van teli.

József Attila szíve teli volt a munkássággal. Nem a proletariátusra, hanem a proletár *kizárólagosságra* támadt, amikor felemelte szavát azok ellen, akik, mint mondotta „szinte kérkednek a marxizmus kifejezésével, ezt néha 'proletárszocializmus névvel helyettesítik s ugyanígy beszélnek „proletárirodalomról“, „proletárkultúráról“, stb.“ A szocializmus — mondotta — „ügye“ a haladói entellektüelnek is, a ldsemfoernek, aki védelmet keres a nagytőkés rabló-gazdálkodás ellen, mindenkinek, aki erkölcsi vagy ideológiai okokból lázad a társadalmi igazságtalanságok ellen. S nemcsak, hogy nem tagadása azoknak az eszményeknek, amelyekért a két előző évszázad radikális polgárai lelkesedtek — a szabadságnak, egyenlőségnek és testvériségnek —, hanem mint már azt Balzac is érezte és Marx kifejtette, — beteljesedése azoknak, „Azon iparkodom — felelte később, a „Szép szó“ hasábjain, *egy katolikus újságíró kritikusanak —, hogy ...ezek az eszmények, ha másként nem, hát fokról-fokra, de megvalósuljanak mindennapi életünkben is, hogy pl. a közigazgatás és a termelési mód irányító elvévé legyenek“*

József Attila hitvallása a demokratikus és humanista eszmények mellett nem volt taktikai, nem volt az aktív, forradalmi ideológiának egy kényelmesebb, nemcsak külszínben, hanem lényegben is opportunista és opportunus, lagymatag és ködös frazeológiával való helyettesítése. Sohasem gondolt rá, hogy szocialistából demokratává vagy radikális polgárrá álcázza, „kamufflálja“ magát. Ezentúl *m*, mindvégig, az ő szelíd és komoly módján hangsúlyozta, hogy „*híve vagyok a tudományos szocializmusnak*“. (Szerk. üz. Sz.; Sz. 2. szám.) „*Én, aki társadalmi kérdésekben a tudományos szocializmus logikáját veszem irányadóul*“ — írta 1937 szeptemberében, két hónappal öngyilkossága előtt... Igen> a tudományos szocializmus logikáját vette irányadóul s épp e logika nevében törekedett arra, hogy a szocializmusnak visszaadja eredeti, emberies, minden elnyomási, igazságtalanság, hazugság ellen tiltakozó tartalmát s azt üldözött szellem védőbástyájává teigye a fasiszta barbárság támadása ellen. Hajlandó volt szövetkezni a faszizmus ellen minden jóakarató emberrel, de mint megalkuvás nélküli szocialista

akart szövetkezni s csak azokkal, akik minden fenntartás nélkül, egyértelműen ítélik el a fasiszta ideológia összes válfajait.

József Attila e magatartására nézve, mint legjellemzőbb bizonyítékot idézhetem viselkedését azzal az intellektuális mozgalommal szemben, amely a harmincas évek közepe táján az „új népiesség“ jelszavát hangoztatta. Tudvalevő, hogy Gömbös kormányalakítása, „*az új ezer esztendőre szóló reformkorszak elején* (József Attilát idézem) *az új népiesség képviselői „új szellemi Front“... néven ... zárkóztak Zilahy/ Lajos mellé, ak\ azt sürgette, hogy a külföldi reformmozgalmak — faszizmus, hitlerizmus — mintájára « magyar íróknak is szellemi frontba kell tömörülniük, hogy a „látható kormányt“ támogassák a „láthatatlan kormány“: a papi, a világi nagybirtok és a nagytőke „szent háromsága“ elletti folytatott reformhadjáratban*“. »Nos, József Attila ezt a szellemi frontot, amely pedig őt is igen kedvesen hívta tagjai sorába, e szellemi frontot, amelyben Zilahy, Illyés mellett olyan írók is szerepeltek, mint az akkor még baloldaliként ágáló, de csakhamar teljes infámításában megmutatkozó Féja Géza, a zavaros, habár nem tehetéstelen Németh László, a fasiszta szimpatizáns Szabó Lőrinc és Erdélyi József — élesen megtámadta a „*Szocializmus*“-ban és az „*Esti Kurir*“-ban. Ő nem akart semmi közösséget vállalni olyan emberekkel és csoportosulásokkal, akik, még ha csak jóhiszeműen is, de a fasiszta és nacionalista ideológiának, a rasszizmusnak, az antiszemitizmusnak tett engedelményekkel próbálták „kiravaszkodni“ a földreformot József Attila nem hitt a ravaszság történelemképző erejében.

József Attilának Hegelen és Marxon iskolázott logikája elborzadt a némethlászói elmékedéseken, amelyek a bolsevizmust egy kalap alá fogták a faszizmussal, felületesen és könnyelműen ítélték elevenek és holtak fölött, halálharangot kongattak humanizmusnak, demokráciának: és szocializmusnak s németmód egy tekintélyi, kvalitatív, faji s társadalmi hierarchián alapuló új korszak eljöveteletét üdvözölték. Megtagadott minden együttműködést azokkal az orgánomokkal, amelyek, mint a „Válasz“, helyet adtak az

„új“ eszmék hirdetőinek. Egyre erősebbé vált akkor benne az érzés, hogy múlhatatlan szükség van Magyarországon egy szervre, amely összefogja mindazokat, akik a fogalmak tisztán őrzését, a demokratikus és szociális gondolat védelmét tartják hivatásuknak. Más oldalról, a polgári radikalizmus oldaláról, Ignotus Pál barátom volt az, aki — maga is egyre szenvedélyesebb polémiákat folytatva a népiesekkel, egy új, szabad szellemű, nyugatias folyóirat alapításának tervével foglalkozott. Bennem, akit külön-külön mind a ketten bevontak tervezgetéseikbe, merült fel az ötlet, hogy csináljuk meg a folyóiratot hárman. Nincs itt most idő arra, hogy elmondjam, mily nehezen sikerült tervünkhöz igen szerény anyagi bázist és kiadót találnunk. Csak azt hadd mondjam el, milyen furfangos módon vitte keresztül József Attila, hogy e folyóiratnak az legyen a neve, amit ő javasolt. Cserépfalvinál ültünk együtt, Ignotus Pál, Attila, Hatvány Bertalan, s jómagam, már vagy három érány át vitatkozva afölött, hogy lapunknak az legyen a neve, amelyet Attila ajánl: Szép Szó, avagy, amit mi szeretnénk: Európa, Szabad Szellem, Eszmélet, nem is emlékszem már a többi felmerült névre. Ekkor kopogtattak s belépett a Proust fordító, pap-tanáros arcú, keuetteljes Gyergyai Albert. S mintha csak az ő látása világosította volna meg József Attilát, hirtelen felderült s így kiáltott: „Megvan! Tudjátok mit csinálunk? Felírjuk a neveket külön-külön cédulákra, azokat bedobjuk Gyergyai kalapjába «amit ő kihúzza, az ellen nincs vétő.“ Meg se várta beleegyezésünket s már írni is kezdte az ajánlott címetek, egymásután. Az apróra összehajtott papírszeleteket betette Gyergyai kalapjába, aki behunyta szemét és kihúzott egyet. Kinyitotta: „Szép Szó!“ — hangzott a verdikt. Attila diadalmasan: „Na ugye, látjátok-é Szóval „Szép Szó“ a gyermek neve“. — Az, hagytuk rá, kissé fanyarul.

Lenn a kávéházban megvallotta, hogy nem bízva a sors ítéletében, segítségére sietett azzal, hogy az összes cédulákra „Szép; Szó“-t írt De akkor már nem változtathattunk a sors döntésén.

Azóta József Attilának több kritikusa és életírója, köztük József Jolán és az együgyű Bányai László elválasz-

tották József Attilát a „Szép Szó“-tól, úgy próbálták őt beállítani, mint aki csak szalmabábjá volt az e lap körül tömörülő zsidó entellektüeleknek. Akik résztvettek mozgalunkban — s bár a fasizmus számos áldozatot szedett köztük, a pompás eszű Gáspár Zoltántól K. Havas Gézaig, a briliáns szociológusig, maradtak néhányan tanúként, — tudják, hogy József Attilának a „Szép Szó“, amelynek nemcsak nevet adott, nemcsak múlhatatlan értéket benne közölt gyönyörű érett és fájdalmas verseivel, hanem küzdő szellemet is — szívügye volt. Hadd idézzem itt megrendítően okos sorait, amelyekkel a „Szép Szó“ második számában válaszolt azoknak, akik a „Szép Szó“ nevét kifogásolták, mintha e kifejezést amelyhez sokan a megatartatlan ígéret, vagy a „l'art pour l'art“ képzeteit társították, — „játékká alacsonyítaná gondolatainkat“. József Attila így felelt.

„Nem értem, hogy miért volna alacsonyrendű a játék, a gyermek öröme. Én boldog pillanataimban gyermeknek érzem magamat és akkor derűs a szívem, ha munkámban játékot fedezek föl. Félek a játszani nem tudó emberektől és mindig azon leszek, hogy az emberek játékos kedve el ne lankadjon, hogy azok a szűkös életfeltételek, melyek a játék kedvét és lehetőségét szegik, megszűnjenek. A diktatúrák légkörében divat „szép szónak“ becsmérelni a szellemi humanizmusnak mindama megnyilatkozásait, amelyeket rengeteg szenvedés és erőfeszítés hozott napvilágra s amelyek művelődésünk elveiként lebegnek előttünk. Mi, amikor szép szóval akarjuk kifejteni azt az emberi öntudatot, amelyet a világszerte fellépő erőszak a lelkek mélyére kényszerít, nem ismerhetjük el az erőszak szellemi fölényét azzal, hogy az általa kigúnyolt szép szótól megfutamodunk. Mi vállaljuk a becsmérést. „Szép Szó“ magyarul nem felcicomázott kifejezést, hanem testet öltött érvet jelent. A szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is. Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egy másrautaltság eszmélete érvényesül. Fellépésünkkel, írásainkai, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az

emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a régi-nél fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern, maga-magát fegyvelmező, rendbefoglaló szabadságot.“

Ez volt a célunk, ez volt kísérletünk! filozófiai értelme. Gyakorlati, politikai értelme pedig az volt, amelyet ugyan-csak József Attila a folyóirat 7. számában úgy határozott meg: mindazokkal együttesen, akik „*valóban demokrata és szociális, ha nem is szocialista követelésekkel megérdemlik a rokonszenvet*“...„*a francia népfront mintájára fellépni*“.

Antifasiszta népfront: ez volt József Attila politikai eszméje, ez volt valamennyiünk gondolata,' akik körülötte s vele voltunk utolsó éveiben. Ha filozófiai és politikai programunkat nem sikerült maradéktalan tisztasággal, esztétikai tökélyvel s társadalmi hatállyal megvalósítanunk, ha polémiáink során néha oly túlzásokat követtünk is el, amelyeket ma fölöttébb sajnálatosaknak kell nyilvánítanunk, törekvéseink s működésünk lényegét illetően én is csak azt mondhatom, amit a minlap *Ignotus Pál* írt *Lukács György* kritikájára adott válaszában: még ha fejünk tetejére állunk is szenvedélyes önbíráló igyekezetünkben, akkor sem mondhatunk más, mint hogy *igazunk volt*. Igazunk volt, amikor nem kértünk a fajvédelemmel fűszerezett szocializmusból, igazunk, amikor Thomas Mannt ünnepeltük s nem Alfréd Rosenberget, amikor, aa abesszin válság idején, tiltakoztunk a fasiszta hódítás ellen, amikor szót emeltünk a spanyol republikásunokért, igazunk, amikor az irracionalizmus dicséről ellen az Észre, a Mein Kampf-fal szemben a Kapitálra, az Erőszak imádóival szemben az emberiessegre hivatkoztunk, igazunk, amikor még néhány hónappal az Anschluss s a szudéta propaganda tobzódása előtt Csehszlovákiába mentünk a magyar-csehszlovák megértés szüksége mellett tüntetni.

S ha igazunk volt, ez igazság megszövegezésében, kialakításában s főleg méltó képviselésében s mondhatnám megörökítésében József Attiláé az oroszlánrész.

József Attila megpróbálta, hogy amint a társadalmi valóságot a marxi módszer segítségével, úgy a saját krízisét a pszichoanalízissel értelmezze s oldja meg. Megrendítően

hősies igyekezettel fáradozott azon, hogy tudatosítsa, tisztázza a benne kavargó sötét indulatokat s újra visszanyerje lelki egyensúlyát, hogy mint értelmes, felnőtt, lehiggadt ember vegye kisi részét a közös küzdelemből. S kezdetben tudatos, mondhatnám tudományos eszme volt az benne, ami később egyre inkább rögeszméjévé vált: hogy csak egy nő szerelme, teljes, odaadó, türelmes hűsége válthatja meg kínjaitól.

Szegény József Attila, azt hitte, és ez volt az ő utolsó illúziója, amelyben való csatlakozását nem élte túl, — hogy a szerelem megválthatja nagy bajától, hogy egy nő ölelése visszaadhatná elméjének tiszta fényét, megszabadíthatja a gyilkos kényszerképzetektől, a halál irtózatossá félelmétől s a félelemnél is irtózatossabb kívánságától, elűzheti belőle a lét abszurditásának fekélyes tudatát, teljes értékű emberré varázsolhatja vissza. Ahhoz, hogy ismét a régi, nem, hogy megújult, a réginél is tisztább erővel képviselje a „szép jószág és a szelíd érzelem“ megcsúfolt eszményeit, Flórát, a szerelmet hívta segítségül. Hadd idézzem itt azt a versét, amelyben oly gyönyörűen vegyülnek végső szerelmes reményei, a munkás emberiség iránt érzett aggodalmas gyöngédségével.

Már két milliárd ember kötöz itt,
 hogy belőlem hű állatuk legyen.
 De világuktól délre költözik
 a szép jószág és a szelíd érzelem.
 Mindenségünket tartani a fénybe,
 mint orvos, ha néz az üvegedénybe,
 már nem tudom, megadom magam kényre,
 ha nem segítesz nekem, szerelem.

Úgy kellesz, mint a parasztnak a föld,
 a csendes eső és a tiszta nap.
 Úgy kellesz, mint a növénynek a zöld,
 hogy levelei kiviruljanak.
 Úgy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,

kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság-, kenyér s jószavak.

Ügy kellesz nekem Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.
Mint minta, mint az erény a szegénybe',
s ez össze-vissza kusza szövevénybe,
társadalmunkba, elme kell, nagy fénybe',
mely igazodni magára mutat.

A szerelemtől várta József Attila, hogy útmutató
fényé, a szocializmus fároszává gyűjtsa az emberiség foko-
zódó elhomályosodása idején. S amikor megadatott néki,
hogy úgy érezze, elérte, amit kívánt, Flóra szerelmében
menedékre talált a kívül-belül leselkedő semmi elől, élete
utolsó tavaszának megindító boldog pillanatában első
világos gondolatai a köznek szólnak ismét, intő figyelem-
mel figyel a külső veszélyeket:

Mit ír a hírlap? Dúl a banda
Spanyolhonban és fosztogat;
Kínában elúzi egy bamba
tábornok a parasztokat
kis telkükről. Had fenyeget,
vérben áznak a tiszta vásznak.
Kínozzák a szegényeket.
Hadi uszítók hadonásznak.

Boldog vagyok: gyermek a lelkem;
Flóra szeret S lám, álnokul,
meztelen, szép szerelmünk ellen
tankkal, vasakkal felvonni

az ember alja. Megriaszt
 a buzgóság e söpredékben.
 S csak magunkból nyerek vigaszt,
 erőt az élet érdekében.

II.

Zsoldos a férfi, a nő szajha,
 szívüket el nem, érhetem.
 Gonoszságuk is föl van fújva,
 mégis félttem az életem.
 Hisz nincs egyebem e kívül,
 Számol ezzel a gondos elme.
 A megbántott Föld ha kihül,
 ég Flórám és szívem szerelme.

Mert mi teremtünk szép, okos lányt
 és bátor, értelmes fiút,
 ki őriz belőlünk egy foszlányt,
 mint nap fényéből a Tejút, —
 és ha csak pislog már a Nap,
 sarjaink bízóan csacsogva
 jó gépen tovább szállanak
 a művelhető csillagokba.

Mi, akik rettegve s tehetetlenségünkön gyötörödvé
 szemléltük Attila vergődését az örület hálójában, meg-
 könnyebbülve észleltük visszatérését küzdelmünkhöz, az
 értelemhez, örvendező gyönyörűséggel olvastuk Ars poeticá-
 jának büszke strófáit:

Én túllépek e mai kocsmán,
 az értelemig és tovább!
 Szabad ésszel nem adom ocsmány
 módon a szolga ostobát.

Elless, ihass, ölelhess, áthass!
 A mindenséggel mérd magad!
 Sziszegve se szolgálóik aljas,
 Nyomorító hatalmakat.

Nincsi alku — én hadd legyek boldog!
 Másként akárki meggyaláz
 s megjelölnek pirosló foltok,
 elissza nedveim a láz.

Én nem fogom be pörös számat.
 A tudásnak teszek panaszt.
 Rám tekint, pártfogón, e század:
 rám gondol, szántván a paraszt;

engem sejdít a munkás teste
 két. merev mozdula^ között;
 rám vár a mozi előtt este
 suhanc, a rosszul öltözött.

S hol táborokba gyűlt bitangok
 verseim rendjét üldözik,
 fölindulnak a testvéri tankok
 szertedübrögni rímeit.

Én mondom: még nem nagy az ember
 De képzeli, hát szertelen.
 Kísérje két szülője szemmel:
 a szellem és a szerelem!

Flóra szerette, ő nyugodtan aludt s ismét „köz-
 vagyonná“ tette a lelkét. Aztán, a gyógyíthatatlan betegsé-
 gek kérlelhetetlen és alattomos logikájával újra s ezúttal
 végérvényesen, rátört a téboly s immár sem barátság, sem
 szerelem, sem ember, sem Isten nem segíthetett rajta. Eljött

érte a halott, aki szülte s dajkálta énekelve, eloldalgott a hűség, minden hűség, a lélek megürült, az Én széthullt darabokra.

Piros vérben áll a tarló
 « ameddig a lanka nyúl,
 kéken alvad. Sir az apró
 gyenge gyepek és lekonyul.
 Lágyan ülnek ki a boldog
 halmokon a hullafoltok.
 Alkonyul.

így alkonyodott a téli Balaton partján, „mikor József Attila, aki felismerte, hogy semmi sem válthatja már meg az örülettől, hogy nem kell a világnak. Körülnézett a tájon:

Íme, hát megleltem hazámat,
 a földet, ahol nevemet
 hibátlanul írják *íoié*bem,
 ha eltemet, ki eltemet.

E föld befogad, mint a persely,
 Mert nem kell (mily sajnálatos!)
 a háborúból visszamaradt
 húszfilléres, a vashatos.

Sem a vasgyűrű, melybe! vésvé
 a szép szó áll, hogy új világ,
 jog, föld, — Törvényünk háborús még
 s szebbek az arany karikák.

Egyedül voltam én sokáig.
 Majd eljöttek hozzám sokan.
 Magad vagy, mondták; bár velük
 voltam volna én boldogan.

Így éltem s voltam én hiába,
 megállapíthatom magam.
 Bolondot játszottak velem
 s már halálom is hasztalan.

Mióta éltem, forgószélben
 próbáltam állni helyemen.
 Nagy nevetség, hogy nem vétettem
 többet, mint vétettek nekem.

Szép a tavasz és szép a nyár is,
 de szebb az őszt a legszebb a tél
 annak, ki tűzhelyet, családot
 már végképp csak másnak remél.

Miként gondolhatta, kérdeztük magunktól kétségbe-
 esve, amikor ez utolsó versének kéziratára bukkantunk,
 hogy hiába élt és volt, ő, akihez fogható művész kevés
 született századunkban! Nem élete s munkája volt abszurd,
 a tiltakozást érdemlő, hanem betegsége és szörnyű halála.
 De nem szállok most pörbe a vak végzettel, amely ezt a
 nagy alkotót, drága barátot, hűséges fegyvertársat idegei-
 ben szétroncsolta s pusztulásba kergette. Nem pörölök, ha-
 nem köszönöm néki, hogy adta József Attilát gyönyörűsé-
 günkre és vigasztalásunkra egy korban, amelyben, mint ő
 mondotta „*egyre kevesebb volt az ember*“, adta őt ember-
 ségével g tiszta logikájával, bizonyítékul, hogy akadt
 Magyarországon is színmagyar, akibe nem hatolt az új,
 ordas eszmék mérge. Hálát adok a sorsnak, hogy ajándé-
 kozta őt okulásunkra s gyermekeink okulására, akik József
 Attila versein s prózai írásain át ébrednek majd a nemes
 és eltökélt férfierkölc tudatára.